

بسم الله الرحمن الرحيم

عدالت فضایی در ایران

دکتر حسین حاتمی نژاد
(عضو هیأت علمی دانشگاه تهران)

سید حسین حسینی
(دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی آمایش سرزمین، دانشگاه تهران)

محمد جوانبخت
(دانشجوی کارشناسی ارشد سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی، دانشگاه تهران)

نشر پاپلی - نشر کتاب امید

۱۳۹۷

سرشناسه	: حاتمی‌نژاد، حسین، ۱۳۳۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: عدالت فضایی در ایران / حسین حاتمی‌نژاد، سیدحسین حسینی، محمد جوانبخت.
مشخصات نشر	: مشهد: پاپلی؛ کتاب امید، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۶ ص.: جدول، نمودار، نقشه (رنگی).
شابک	: 978-600-6026-87-9
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۱۱]-۱۳۶.
موضوع	: فضاهاى عمومى -- ایران-- جنبه‌هاى اجتماعى -- نمونه‌پژوهی
موضوع	: Public spaces -- Iran-- Social aspects -- Case studies:
موضوع	: عدالت اجتماعى -- ایران -- نمونه‌پژوهی
موضوع	: Social justice -- Iran -- Case studies:
موضوع	: عدالت:
موضوع	: Justice:
شناسه افزوده	: حسینی، سیدحسین، ۱۳۷۱ -
شناسه اثر	: جوانبخت، محمد، ۱۳۷۰ -
رده بندی کنگره	: ۶۴/ف/۵۳ NA۹۰
رده بندی دیویی	: ۷۱۱/۴۰۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۰۰۶۸۰

انتشارات پاپلی: مشهد، بلوار سجاد، پلاک ۹۲ تلفن: ۰۵۱-۳۷۶۸۲۳۲۶ - ۳۷۶۴۰۰۴۰

مدیر فروش: امیدخدایی ۰۹۳۵۵۶۲۱۶۸۸ - ۳۷۶۲۱۶۵۸ ویرانگار:

e. Mail: khodayi_1987@yahoo.com

قطع: وزیری
تعداد صفحات: ۱۲۶ صفحه
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷
شابک: ۹-۸۷-۶۰۲۶-۶۰۰-۹۷۸
قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان
چاپ و صحافی: چاپ دقت

عنوان: عدالت فضایی در ایران
ناشر: انتشارات پاپلی - نشر کتاب امید
مولفان: دکتر حسین حاتمی‌نژاد
سیدحسین حسینی
محمد جوانبخت
مدیراجرایی: امید خدایی
صفحه‌آرایی: محمد نعیم‌آبادی

فهرست

- پیش‌گفتار..... ۹
- فصل نخست..... ۱۱
- کلیات و مفاهیم..... ۱۱
- ۱-۱- اهمیت بحث عدالت و گستردگی حیطه معنایی آن..... ۱۱
- ۱-۲- معنای لغوی عدالت..... ۱۲
- ۱-۳- معنا و مفهوم عدالت در تاریخ اندیشه‌ها..... ۱۲
- ۱-۴- رویکردهای نظری حاکم بر موضوع و مفهوم عدالت..... ۱۴
- ۱-۴-۱- درک طبیعت‌گرایانه یا ذات‌گرایانه از عدالت..... ۱۴
- ۱-۴-۲- درک بی‌طرفانه و ولت از عدالت (رویکرد لیبرالی)..... ۱۴
- ۱-۴-۳- درک شایسته‌ایانه از عدالت..... ۱۵
- ۱-۴-۵- درک مساوات‌طلبانه از عدالت..... ۱۵
- ۱-۵- انواع عدالت..... ۱۵
- ۱-۵-۱- عدالت اجتماعی..... ۱۶
- ۱-۵-۲- عدالت فضایی..... ۱۷
- ۱-۵-۳- عدالت سیاسی..... ۱۹
- ۱-۵-۴- عدالت کیفری..... ۱۹
- ۱-۵-۵- عدالت اقتصادی..... ۲۰
- ۱-۶- نظریه‌های عدالت اجتماعی و فضایی در مکاتب نظری..... ۲۰
- ۱-۶-۱- مکتب لیبرالیسم و تئوری عدالت..... ۲۰
- ۱-۶-۲- مکتب سوسیالیسم و تئوری عدالت..... ۲۳

- ۳-۶-۱- مکتب اسلام و تئوری عدالت..... ۲۶
- ۷-۱- معیارهای عدالت فضایی..... ۳۳
- ۸-۱- معنا و مفهوم فضا و عوامل ایجاد نابرابری فضایی..... ۳۶
- ۹-۱- نظریه‌ها و دیدگاه‌های توسعه منطقه‌ای و فضایی:..... ۳۷
- ۱-۹-۱- نظریه مکان مرکزی کریستالر:..... ۳۷
- ۲-۹-۱- نظریه قطب رشد:..... ۳۹
- ۳-۹-۱- نظریه مرکز رشد..... ۴۰
- ۴-۹-۱- نظریه مرکز-پیرامون..... ۴۱
- ۵-۹-۱- رشد شبکه منطقه‌ای..... ۴۴
- ۶-۹-۱- نظریه برآشت مرکز..... ۴۵
- ۷-۹-۱- نظریه وابستگی..... ۴۶
- ۸-۹-۱- نظریه ساختارگرایی..... ۴۹
- ۱۰-۱- شاخص‌های سنجش نابرابری و عدم تعادل منطقه‌ای..... ۴۹
- ۱-۱۰-۱- شاخص‌های اقتصادی..... ۴۹
- ۲-۱۰-۱- شاخص‌های آموزشی..... ۵۰
- ۳-۱۰-۱- شاخص‌های بهداشتی و درمانی..... ۵۱
- ۴-۱۰-۱- شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی..... ۵۱
- ۵-۱۰-۱- شاخص‌های زیربنایی..... ۵۲
- ۶-۱۰-۱- شاخص‌های مسکن و کالبدی..... ۵۳
- فصل دوم..... ۵۵
- دیدگاه‌ها، عوامل و زمینه‌های نابرابری‌های فضایی در کشور..... ۵۵

۵۵	۲-۱- مقدمه.....
۵۵	۲-۲- عوامل ایجادکننده عدم تعادل فضایی سرزمینی توسعه در ایران.....
۵۶	۲-۲-۱- عوامل محیط طبیعی.....
۵۸	۲-۲-۲- کالبد و زیرساخت.....
۵۹	۲-۲-۳- تمرکز و ساختار قطبی جمعیت.....
۶۰	۲-۲-۱- عدم تناسب بین جمعیت و قابلیت‌های توسعه در برخی مناطق...۶۰
۶۰	۲-۳- عدالت در قانون اساسی.....
۶۳	۲-۴- عدالت فضایی در سند برنامه ششم توسعه.....
۶۳	۲-۵- ضوابط ملی آمایش سرزمین.....
۶۵	۲-۶- موانع و چالش‌های توسعه متعادل منطقه‌ای در ایران.....
۷۱	فصل سوم.....
۷۱	تحلیل وضعیت عدالت فضایی در ایران.....
۷۱	۳-۱- مقدمه.....
۷۱	۳-۲- شاخص‌های محیط طبیعی.....
۷۳	۳-۲-۱- توزیع فضایی معادن.....
۷۴	۳-۳- شاخص‌های اجتماعی - فرهنگی.....
۷۶	۳-۳-۱- آموزش.....
۷۷	۳-۳-۲- تحصیلات عالی.....
۷۸	۳-۳-۳- کتابخانه.....
۷۹	۳-۳-۴- تعداد صندلی سینما.....
۸۰	۳-۳-۵- سرانه ورزشی.....
۸۱	۳-۳-۶- پزشکی و خدمات درمانی.....

- ۸۲..... ۳-۴ شاخص‌های اقتصادی
- ۸۳..... ۳-۴-۱ درآمد سرانه
- ۸۵..... ۳-۴-۲ اشتغال
- ۸۷..... ۳-۴-۳ تعداد کارگاه‌های صنعتی
- ۸۸..... ۳-۵ شاخص‌های زیر بنایی
- ۹۰..... ۳-۵-۱ آزادراه، بزرگراه و راه‌های اصلی
- ۹۱..... ۳-۵-۲ راه‌های روستایی آسفالته
- ۹۲..... ۳-۵-۳ راه‌آهن
- ۹۳..... ۳-۵-۴ ضریب نفوذ تلفن همراه
- ۹۴..... ۳-۵-۶ گاز شهری
- ۹۵..... ۳-۶ شاخص توسعه انسانی: HDI
- ۹۹..... ۳-۷ ضریب جینی
- ۱۰۱..... ۳-۸ روش ترکیبی AHP-TOPSIS
- ۱۰۴..... ۳-۹ تحلیل خودهمبستگی فضایی موران
- ۱۰۶..... ۳-۱۰ نتیجه‌گیری
- ۱۰۸..... ۳-۱۱ رهیافت‌ها و راهکارها در جهت دستیابی به الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت متعادل منطقه‌ای
- ۱۱۱..... منابع

پیش گفتار

عدل چه بود وضع اندر موضعی ظلم چه بود وضع در ناموقعش

مولوی

نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها در اشکال مختلف آن همواره در طول تاریخ جوامع بشری منشا بسیاری از نابسامانی‌های جوامع و به‌خصوص جوامع در حال توسعه بوده است. نابرابری از یک‌سو محور ساختار قدرت و نظام‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است و از سوی محصول برابری طبیعی (منابع و استعداد‌های محیط طبیعی) است. نابرابری‌ها به بازتولید مناسبات نابرابر قدرت، ثروت و تقسیم‌بندی‌های ناشی از آن در جوامع منجر می‌شوند؛ اما گسترش و تعقیق نابرابری‌ها از یک‌سو می‌تواند به گسترش جهل و فقر در جوامع بیانجامد که خود تداوم نابرابری‌ها را تضمین می‌کند و از سوی دیگر زمینه فروپاشی و تغییر نظام‌های سیاسی را فراهم می‌آورند. بنابراین نابرابری همواره از جمله دغدغه‌های اصلی اندیشمندان و مصلحین اجتماعی بوده است. ابعاد نابرابری را می‌توان در اشکال مختلف از جمله نابرابری اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نژادی، قومی، مذهبی، جنسیتی و نیز اشکال مشخص‌تر درآمدی، تنه‌ای، آموزشی، بهداشتی بررسی کرد.

توسعه‌ی متعادل و هماهنگ مناطق، یک پیش‌ساز بسیار مهم برای حصول پایداری اقتصادی و پیشرفت یکپارچه کشور به شمار می‌رود (Martic and Savic, 2011). در کشورهای در حال توسعه، کیفیت زندگی مردم دستخوش نابرابری‌های عظیمی است که در بسیاری موارد به سرعت در حال افزایش است (میسرا، ۱۳۶۸). توزیع متعادل امکانات و خدمات، گامی در جهت از بین بردن عدم تعادل‌های منطقه‌ای است؛ زیرا هرچقدر تفاوت‌های منطقه‌ای از ابعاد مختلف بیش‌تر باشد، منجر به حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب‌های پر جاذبه می‌گردد (خاکپور، ۱۳۸۵). از این‌رو، دولت‌های ملی توجه فزاینده‌ای به مشکلات توسعه منطقه‌ای معطوف داشته‌اند و ماهیت منحصربه‌فرد مسائل اقتصادی و محیطی و نتایج ناشی از آن‌ها را شناسایی می‌نمایند. (Parham, 1996)

با وجود آنکه برقراری تعادل میان مناطق مختلف کشور، کاهش نابرابری و رفع محرومیت همواره مورد تأکید اسناد فرادستی کشور از جمله قانون اساسی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی آمایش سرزمین و برنامه‌های توسعه کشور بوده است، اما تجربه نیم‌قرن

اخیر در کشور نشان داده که هنوز اقدام مؤثری برای جلوگیری از شکاف‌های منطقه‌ای و توسعه ناموزون میان واحدهای سیاسی صورت نگرفته است. شناسایی نابرابری‌های منطقه‌ای و محرومیت فضایی، دولت‌ها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی را قادر می‌سازد تا مناطق محروم و فقیر را شناسایی نمایند و برنامه‌های ویژه‌ای برای کاهش شکاف بین مناطق و توجه به مناطق عقب‌مانده در نظر بگیرند. با شناسایی نابرابری‌های منطقه‌ای می‌توان برنامه‌های کاهش فقر و محرومیت مناطق را به‌طور مداوم مورد ارزیابی و پایش قرارداد. بنابراین پیش از پرداختن به حل پدیده نابرابری و عدم تعادل، شناسایی و سنجش سطح توسعه مناطق از اهمیت بالایی برخوردار است. علاوه بر این استفاده از شاخص‌ها و سنجش‌های مناسب می‌تواند در جهت‌گیری برنامه‌های توسعه‌ای منطقه و کارآمد شدن آن‌ها تأثیرگذار باشد.

متأسفانه نگرش حاکم در سیستم برنامه‌ریزی کشور بیشتر تمرکزگرا، بخشی‌نگر و کم‌توجه به توسعه متعادل مناطق است. بر اساس ظرفیت‌های طبیعی و انسانی آن‌ها است. این روند موجب افزایش تضاد بین مناطق و درون مناطق در پهنه جغرافیایی کشور شده است. از این‌رو تدوین طرح آمایش سرزمین به‌عنوان فرآیندی پویا، منعطف و متناسب با ویژگی‌های جغرافیایی مناطق مختلف کشور یک نیاز و ضرورت اساسی است تا از این رهگذر امکان رفع نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی کشور یعنی، حرکت به سمت توسعه متوازن و پایدار، تحقق عدالت اجتماعی و رونق اقتصادی همه‌جانبه فراهم گردد.

مطالعه و بررسی تحولات تاریخی توسعه در ایران به‌ویژه در یک قرن گذشته بیانگر نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای در کشور است. به‌ویژه که در صورت قبل از انقلاب دیدگاه قطب رشد به رویکرد غالب در برنامه‌ریزی‌های کشور نهادینه شده بود. عدم توازن منطقه‌ای به معنای توسعه‌یافتگی نسبی در برخی از مناطق به زیان توسعه‌نیافتگی در مناطق دیگر است. به دلیل تمرکز سرمایه‌گذاری‌ها در زیرساخت‌ها در مناطق برخوردارتر و کم‌توجهی در مناطق محروم‌تر شاهد نوعی عقب‌ماندگی و محرومیت در شکل‌گیری زیرساخت‌های اقتصادی و نهادهای توسعه همه‌جانبه در این مناطق هستیم. در این تحقیق شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی و طبیعی به‌صورت موردی مطالعه شده و در هر مورد تحلیل‌های مکانی فضایی آن به‌صورت نقشه و نمودار نشان داده شده است.